

Kura kaja liivi keeles

Lembit Vaba

Ülevaade. Läänemeresoome keelte uurijad rõhutavad liivi keele erisugust asendit teiste lähisugukeeltega võrreldes rohkete läti laenelementide tõttu. Läti keele mõju liivi keelele on tõepoolest väga ulatuslik, tulles esile kõigil keeletasandil. Kuid baltipoolne mõju liivi keelele on lingvistiliselt ja kronoloogiliselt mitmekihiline: liivlastel, eriti Kuramaa liivlastel on pika aja vältel olnud kontakte vahetute naabrite kurelaste e kuršidega, mistõttu liivi keel on säilitanud ja konserveerinud mitmesugust balti keelerühma kuulunud kura e kurši keelest pärit keeleainest. Kura keele olemus ja koht teiste balti keelte peres on olnud ja on üha vaidlusi tekitav teema. Liivi keeles esinevat kura adstraati ja võimalikku substraati on seni puudutatud üksnes riivamisi. Kirjutises tuuakse esile ja analüüsitakse liivi keele eventuaalset kura keele ainest liivi keele eri tasandil.

Võtmesõnad: substraat, adstaat, keelekontaktid, läänemeresoome keeled, liivi keel, balti keeled, kura keel.

1. Kura keelest ja kurelastest

Kura (kurši) keel on hääbunud balti keel, mida on kõneldud Lääne-Kuramaal ja Loode-Leedus. Kirjasõnas nimetatakse Liepāja–Skuoda piirkonnas elanud kurelasi e kurše esmakordselt 853. a – *Gens ... vocata Cori* (Büga 1961: 156 jj, Kabelka 1982: 63). Kurelastest on palju juttu 12. saj lõpu ja eriti 13. saj islandi kroonikates, kus kirjeldatakse ka kurelastega seotud varasemate aegade sündmusi. Kurelastest räägitakse Läti Henriku Liivimaa kroonikas. Kurelased ründasid

laevu Läänemerel ja tegid röövretki rannikule, aga ka nende maid käidi rüüstamas. 13. saj keskpaiku alanud saksa invasiooni käigus sai hulgaliselt kurelasi hukka, paljud lahkusid või sunniti oma ajaloolistelt asualadelt lahkuma. Kurelaste aladel 14. ja 15. saj toimunud pidevad lahingud suurendasid väljarännet veelgi. Balti keelte ajaloo uurija Zigmās Zinkevičius arvates on eelkõige väljarändamise ja kurelaste hajumisega seletatav *Kurš*-komponendi sage esinemine kohanimedes üle kogu Läti ja Põhja-Leedu ala ja veelgi kaugemal (Endzelīns 1974: 512, Zinkevičius 1987: 216). Eestis küla- ja talunimena esinevast nimest *Kursi* on kirjutanud Valdek Pall (1972: 91–92), märkides muuhulgas: „Häälikulise vastena meenub eelkõige etnonüümitüvi *Kurs-*, mida läänemeresoome keeltes tuntakse küll *kure-*, *kura-*, *kuuri-* kujul.“ Kuramaad (Kuuramaad) ja kurelasi (kuralasi) nimetatakse eesti regilauludes.

Balti keelte uurijate enamik on arvamusel, et veel 16. saj keskpaigas kõnelesid kurelased läti keelest erinevat keelekuju, kuid sajandi lõpuks oli kurelaste lätistumisprotsess jõudnud juba niikaugemale, et 17. sajandil kura keelest enam rääkida ei saa. 16. sajandiks Žemaitijas ja 17. saj alguseks Kuramaal hääbunud kura keelt (Kabelka 1982: 67–68) pole seotud tekstide näol talletatud, kui välja arvata Simon Grunau „Preisimaa kroonikas“ (1510–1530) kura ja läti segakeeles kirjapandud meieisapalve (Zinkevičius 1984: 347). Kuid kura keele substraadil on arenenud kurelaste ajaloolistel asualadel kõneldav läti murdekeel Lääne-Kuramaal (Liepāja, Ventspilsī, Kuldīga, Talsi piirkond), leedu keele žemaidi murre, eriti murdeala loodeosas (Klaipėda, Skuoda, Kretinga, Telšiai piirkond; vt Endzelīns 1974: 440 jj, Rudzīte 1964: 64, Zinkevičius 1984: 341 jj, eriti 347–349, 1987: 213–217) ja liivi keele kura adstraat ja võimalik substraat.⁴⁰ Kirjel-

---

⁴⁰ Balti-läänemeresoome kontaktide uurija Eino Nieminen püüdis oma uurimustes (nt Nieminen 1957) tõestada, et juba algläänemeresoomlastel oli kontakte läänebalti tüüpi vanakura (*Altkurisch*) keelega.

datud lähteandmestik ei võimalda küll rekonstrueerida kura keele morfoloogiat, kuid kaudsel teel saadud ainestik on sellest hoolimata olulise tähtsusega, sest aitab luua selgema ettekujutuse hääbunud kura keele häälikuehitusest ja sõnavarast ning suure esinemissagedusega ees- ja järelliidetest. Liivi keeles leiduv kura aines on seejuures erilise väärtusega, sest liivi keel pole kaasa teinud balti keeltele omaseid uuendusi: nii žemaidi kui ka Kuramaa läti murdekeel on tasandunud ja lähenenud üha enam leedu *resp.* läti ühis- ja kirja-keelele (vt nt Markus-Narvila 2011). Kura substraadil kujunenud balti murdekeeled on kura keelele iseloomulikke foneetilisi jooni reeglina säilitanud vaid kas arhailistes või leedu ja läti kirjakeelele täiesti tundmatutes sõnades (vt nt Rudzīte 1964: 77 *et passim*). Kui kurapäraseks peetav läti murdenähtus esineb ka liivi keeles, siis peaks see tõsiasi aitama hajutada kahtlusi, et tegemist on hilisema leedu keele mõjuga.

Kura substraadi väljaselgitamine balti asualadel toetub eelkõige keelegeograafilistele ja toponüümiaalastele andmetele. Läti kohanimeuurija Ojārs Bušs (1989: 36) peab kohanimede, eriti hüdronüümide uurimist kura substraadi väljaselgitamise ja seni teadmata kura apellatiivide rekonstrueerimise olulisimaks allikaks (kohanimistu on üldnimede kalmistu!). Leedus ei levi kurapärased kohanimed mitte ainult 13. saj allikate põhjal teadaolevatel kurelaste asualadel, vaid peaaegu kogu žemaidi murdealal (Zinkevičius 1987: 214–215).

Kura keele olemus ja koht teiste balti keelte peres on olnud ja on üha vaidlusi tekitav teema. Kura keelel on palju ühiseid innovatsioone muinaspreisi ja viimasele lähedase jatvingi keelega, mistõttu kura keelt peetakse pigem lääne- kui idabalti tüüpi keeleks. Seda hüpoteesi toetavad arvukad muinaspreisi-(jatvingi-)kura leksikaalsed rööbikud. Ent tõsiasi on seegi, et idabalti tüüpi substraati on idabalti (leedu, läti) keelte foonil märksa raskem tuvastada kui läänebalti tüüpi substraati (Bušs 1989: 38, Bušs 1990: 51). Bušsi

arvates pole kura keele kohta piisavalt usutavat ainestikku, mis lubaks pidada üht või teist hüpoteesi tõestatuks (Bušs 1990: 50–51). On teada, et ajaarvamisjärgse I at keskpaiku, keskmisel rauaajal, tihenesid kurelaste kontaktid semgalitega, mille tagajärjel omandas kura keel rohkesti idabalti keeltele iseloomulikke jooni, kujunedes seeläbi Jānis Endzelīnsi määratlust mööda (Endzelīns 1951: 6, Endzelīns 1974: 504) vahelüliks leedu ja läti keele vahel.

2. Kura-liivi keelekontaktid

Kurelased ja Kuramaa liivlased olid vahetud naabrid. Nendevahe-line põhjapiir kulges 13. saj arvatavasti tänapäeva Ventspils, Talsi ja Tukumsi piirkonnas, idapiir aga piki Venta jõge (vt LKV X: 19077–1908 *kuršu valoda*, Markus-Narvila 2011). Nii Kuramaal kui ka Liivimaal tekkis kurelaste ja liivlaste segaasustust (Endzelīns 1951: 6; vt täpsemalt allpool). Liivi keeles esinevat võimalikku kura substraati ja adstraati on seni puudutatud üksnes riivamisi (vt nt Endzelīns 1970: 7–8). Liivi, eriti kuraliivi keelt iseloomustavad arvukad balti laenuallikast saadud sõnatüved, mis on säilitanud kura keelele iseloomulikke häälikuarenguid nii vokalismis kui ka konsonantis-mis. Käesolevas töös püütakse esile tuua ja eritleda liivi keele vöi-malikku kura keeleainest. Enamiku allpool toodud keelenäidetest leiame küll Seppo Suhoneni läti laensõnu käsitlevast monograafiast (Suhonen 1973), kuid pole raske märgata, et liivi keele balti päritolu sõnalaenude sidumine läti lähtekujudega pole päris probleemitu. Ka levikuandmed ja mitmed läti ühis- ja kirjakeelest lahknevad häälikulised erijooned ei toeta seesugustel puhkudel veenvalt läti laenuallika oletust. Siinses töös esitatud tulemustesse tuleb siiski suhtuda kui esialgsetesse. Olgu lisatud, et liivi keel on omakorda avaldanud ulatuslikku mõju kura keelele, kuid seda teemat käesole-vas töös ei puudutata.

2.1. Kura mõju vokalismis

2.1.1. Algupäraselt lühikeste balti vokaalide pikenemine katketooniga tautosüllaabilistes ühendites

Nähtus esineb žemaidi murdes ja Kuramaa läti murretes: $arC > \bar{a}rC$, $erC > \bar{e}rC >$ (Lääne-Kuramaa) $ierC$, $urC > \bar{u}rC >$ (Lääne-Kuramaa) $uorC$. Kirjeldatud häälikuareng on saanud tõenäoliselt alguse kura hääldustavast (Endzelīns 1951: 7, Endzelīns 1974: 141, 638, Kabelka 1982: 72, Zinkevičius 1984: 348; häälikunähtuse leviku kohta Kuramaa läti murretes vt Krautmane 1936: 113, Rudzīte 1964: 62, 63, 152, Laumane 2004a: 8–9).

Kuraliivi balti päritolu laentüvedes esindavad kirjeldatud häälikutendentsi näiteks *kīermōZ* 'toonesepp (puidukahjur) / Holzwurm mit schwarzem Kopf'⁴¹, vrd lt *ķiřmis*, murd *ķiřmis*, ld *kirmis* id. ME II: 384–385; *kūrli* 'kurt / taub', vrd lt *kùrls*, murd *kuřls*² ME II: 323; EH I: 678, (Dundaga) *kūordals* id. LW: 168a; *skūorstin* 'korsten / Schornstein', vrd lt *skuřstenis*, murd *skuōrstenis* id. ME III: 906; *sō'rg* 'kaitsja / Beschützer', vrd lt *sařgs* 'vaht, valvur / Wächter, Hüter' ME III: 716; *sā'rmōl* 'kärp, lahits, hermeliin (*Mustela erminea*); tuhkur / Hermelin; Iltis', vrd lt *sæřmulis*, murd *sæřmulis*² ME III: 819, 830, (Dundaga) *sā'rmul*'s id. LW: 394b, ld *šermuonēlis* id.⁴²; *vīerbil* 'vārtna ora / Stock, worauf die Spule beim Abwickeln gesteckt wird', vrd lt murd *viřbulis*² ME IV: 603, ld *viřbalas* 'varras; (äkke) pulk jne'; *vā'rgō(Z)* 'ori / Sklave', vrd lt *væřgs*, murd *væřgs*² ME IV: 561, (Dundaga) *vā'rk*s id. LW: 509b.

⁴¹ Liivi näited siin ja edaspidi allikast Kettunen 1938.

⁴² Internetisõnaraamatust Lietuvių kalbos žodyno (t. I–XX, 1941–2002) elektroninio varianto I leidimas 2005 = www.lkz.lt pärit leedu keelenäidetele pole tekstis edaspidi eraldi viidatud.

2.1.2. *i*-epentees

Kura substraadil põhinevat läti murdekeelt iseloomustab mitteetümoloogilise *i* lisandumine vokaalide *a*, *ā*, *u*, *ū* ja *uo* järele, kui järgmise silbi vokaal on palataalne (Endzelīns 1974: 510, 529–530, Krautmane 1936: 112, Rudzīte 1964: 77). Baltoloogid peavad *i*-epenteesi kura-pärasuseks (Endzelīns 1951: 136, Zinkevičius 1984: 348–349). Leedu keelealal on *i*-epentees iseloomulik kura substraadil arenenud žemaidi murdekeelele (Endzelīns 1974: 510, Zinkevičius 1984: 349). *i*-epentees on kirjeldatud tingimustel väga iseloomulik ja reeglipärane kohaliku läti Dundaga ja Pope murdekeele erivanuseliste, sh suhteliselt uutele sõnavarakihistustele, nagu alamsaksa ja saksa laenud, millele on juhtinud tähelepanu ka Lauri Posti (1942: 103, viide 1).

Peamiselt laenudes on mitteetümoloogilise *i*-ga sõnatüvesid jõudnud kuraliivi keelde, kuid esineb ülalkirjeldatud tingimustel ka liivi omasõnades, s.o kui 2. silbis esineva/esinenud *i/j* eelne konsonant/konsonandijärjend pole palataliseeritud (vt LW: XXII, XXVIII, Posti 1942: 10, 13–14, 19, 102–103, 105–108, Suhonen 1973: 23, 24–25). Täiesti ilmselt pole *i*-epentees sõltumatult tekkinud rööpareng geograafiliselt üksteise naabruses olevates balti ja läänemeresoome keeltes, sh liivi keeles ja eesti keele Mulgi murdes (Posti 1942: 106 jj, Tanning 1961: 26–27).

Liivi näiteid: *be'idiG* 'kurb, nukker / traurig', vrd lt *bėdėgs* ME I: 288, *murd* (Dundaga) *be'idiks* id., LW: 22a; *deidō* 'närtsima, nərbuma, otsa jääma / welken, verwelken, abmagern', vrd lt *dėdėt*, *murd* (Dundaga) *dėdėt* id. ME I: 461, 453; *dra'igō* 'raiskama, pillama; purustama / unnütz verbrauchen, vergeuden; zerschmettern', vrd lt *dragāt* 'virutama; purustama / schmettern; zerbrechen' ME I: 488, ld *drāgoti* 'rikkuma, vigastama, purustama'; S *koig* 'laev / Schiff', vrd lt *kuģis*, *kuģe* id. ME II: 300; *kūi`k* 'labida, vikati käepide / Handgriff der Schaufel oder Sense', vrd lt *kūķis*<sup>2</sup> id. ME II: 333; *pūi`k* 'kratt /

Drache', vrd lt *pūķis* id. ME III: 446; *ru'inō* 'nūsima, nūri noaga lõikama / (mit einem stumpfen Messer) schneiden', vrd lt *rūnīt* id. ME III: 571; *snūi`k* 'koon, kärss / Rüssel, Schnauze', vrd lt *snuķis, snūķis* id. ME III: 979, ld *snūķis* id.; *sve'itō*, S *sveit* 'õnnistama / segnen', vrd lt *svētīt* id. ME III: 1155, murd (Dundaga) *sve'i`t* LW: 390b–391a; *stuidō* 'manitsema / ermahnen', vrd lt *stuidīt, stūdīt* 'tagant sundima, ergutama / antreiben, aufhetzen' ME III: 1101–1102, 1109; *zuinō* 'nūsima, nūri noaga lõikama / reiben, ziehen, reissen (von stumpfen Messern)', vrd lt *žūinīt²* 'nūsima, nūri noaga lõikama / mit einem stumpfen Messer schneiden' ME IV: 829.

2.1.3. Balti vokaalide *i* ja *u* kurapärane madaldumine

Nähtus on iseloomulik kura substraadiga läti ja žemaidi murdekeelele ning mõnel määral muinaspreisi keelele (Zinkevičius 1984: 348, Zinkevičius 1987: 214).

i > e

Liivi keeles üldiselt 1. silbi *i*≡, kuid laenudes esineb sõnuti ootuspärase *i* asemel *e*. Posti on liivi häälikumuutuse *i > e* ja *r*-i eesjuurde lisanud: „Wodurch dieser Lautwandel bedingt gewesen ist, ist unklar“ (Posti 1942: 21).

Näiteid: *bre'd`d`ō* 'sumama, kahlama / waten', vrd lt *brist* : *bried* : *brien* id. ME I: 332–333; *ke`l`p* 'puust konks ..., silmus / Holzaken ...; Strickschlinge ...', vrd lt murd *ķælpa*, žem **kelpa* 'silmus / Schlinge, Schleife' ME II: 363, ld *kilpa* 'aas, silmus; linnupaelad; nõöpauk'; *ke`r`k* < **kirkki* (vt Posti 1942: 21) 'rohutirts, ritsikas, kilk / Heuschrecke, Grille, Heimchen', vrd lt *ķirķis* 'ritsikas; toonesep; / Heimchen; ein ganz kleiner Holzwurm; ein Insekt, das die Netze zerfrisst' ME II: 384, 'mereliivas elutsev valge ussike / ein weisser, im Meeressande hausender Wurm' EH I: 704, ld *kiŗkis* 'meres elav

putukas'; *lõpsnà* (< *lepsna*) 'lahke, sõbralik / freundlich, leutselig', vrd It *lipns* 'sõbralik, armas, kena / freundlich, holdselig, hold' ME III: 474, Id *lipšnùs* / *lipnùs* 'lahke, armastusväärne, viisakas'; *ze`rmi* '(vanadusest) hall / grau (vor Alter)', *zermliki* 'hallikas', vrd It *siřms* 'hall, hõbehall; (vanadusest) hall / grau, silbergrau; grau (fig.), alt' ME III: 846-847.

u > o

Liivi keeles on üldiselt 1. silbi *u* ≡ (Posti 1942: 13), kuid peamiselt baltipoolsetes laenudes esineb sõnuti ootuspärase *u* asemel *o*. See kura keele eripära on iseloomulik kohalikule läti murdekeelele mh Dundagas (vt Rudzīte 1964: 76, Suhonen 1973: 20, 67).

Näiteid: *bõmbal* '(õie)pung / Knospe', vrd It *bumbul(i)s* 'mugul, juurmugul / Knolle, Wurzelknolle jne' ME I:349–350; *dopàstõ*, *dopìn`t`õ* 'kannustama (ratsutamisel) / stossen beim Reiten', vrd It *murd* (Dundaga) *dopinât* 'põlvedel kiikuma; sibama, väledalt traavi jooksmas / auf den Knien schaukeln; trippeln, scharf traben (von Pferden)' ME I: 488, Id *dupinúoti* 'mütaga kalu hirmutama; *dopil`* 'soolatoos / (Salz)fass', vrd It *duplis*, *murd* (Dundaga) *dopsele* id. ME I: 518, EH I: 328; *gro`blimi* 'ebatasane, konarlik / uneben, holperig', vrd It *grubulains*, *murd* *groblâins* id., (Dundaga) *groba* 'konarus sõiduteel / eine Unebenheit auf dem Fahrwege' ME I: 664; *mo`tskõl* / *mo`tskõl* 'lasu, vormitu hunnik / unförmiger Haufen', vrd It *muckul(i)s*, *mučkuls* id. ME II: 658, 672; *po`D* / *podà* 'kantud riietuse, kaltsud / abgetragenes Kleidungsstück, Lumpen', vrd It *pudas* pl, *murd* (Dundaga jm) *poda*, *podas* pl 'kraam, koli, vanad riided, kaltsud / alter Kram, alte Kleider, Lumpen' ME III: 401–402, 375, EH II: 310; *slo`bbõrtõ* 'lusikaga sööma, helpima / löffeln', vrd It *murd* (Dundaga) *šlò`ber`t* id. LW: 374b.

Häälikumuuatus *u > o* on täheldatav ka Liivimaal kõneldud läti murdekeeles ja mõningates salatsiliivi keelde tulnud laenudes:

korst 'kõrvetama, põletama / sengen, brennen, anbrennen, versengen (tr)' (Winkler, Pajusalu 2009: 85: *korb*), vrd lt *kuřstít* 'sageli pisut kütma, tuld kohendama / oft ein wenig heizen, schüren' ME II: 326; *piestomp* 'kinni toppima / zustopfen' (Winkler, Pajusalu 2009: 149), vrd lt *piestumpt* 'kinni lükkama, tõukama; täis toppima / zu-, dazu-, hinzustossen, -schieben; schiebend, stossend anfüllen' ME III: 298.

2.1.4. Balti *ei > kura ei

Vanapärase balti diftongi *ei* püsib preisi ja (vähemalt osaliselt) kura keeles, muudes balti keeltes *ei > *ē* > *ie* (Zinkevičius 1984: 347, Zinkevičius 1987: 215). Põhjažemaidi murdealal jätkab balti *ei*-diftongi *ei*, mille levila idapiiril langeb kokku kura-leedu 13. saj keelepiiriga, žemaidi murde *ei*-lised sõnad aga esindavad vanemat kura substraati (Endzelīns 1951: 7, Zinkevičius 1987: 215). Kura *ei*-diftongi jätkajaks kuraliivis on diftong *ōi* sõnades *k`ōidas* 'kangasuga; ankrutugi / Weberkamm; Ankerstock' ja *l`ōiga(-)* 'liig-, liigne'. Kuraliivi *ōi*-diftong osutab tõenäolisimalt kura lähtekujule *skeitas resp. *leika / *lejka*; idabalti esinemus on ootuspäraselt *ie*-line: ld *skiētas* 'äkke põikpuu; kangasuga', lt *škietis*, *škietiš* 'kangasuga' (Endzelīns 1940: 251, Endzelīns 1974: 510–511).

Hilisem, läti keelest laenatud, kuid kurapärase *ei*-diftongiga laen on lvS *leišid* pl, K *leiš* 'leedulane / Litauer', vrd lt *leitis* id. ME II: 447; vt ka Suhonen 1973: 148–149.

2.2 Kura mõju konsonantismis

2.2.1. Balti konservatiivsed tautosüllaabilised ühendid

Balti tautosüllaabiliste ühendite *anC*, *enC*, *inC*, *unC* dentaalnasaal püsib kura keeles nagu läänebalti keeltes, samuti leedu keeles muutumatuna, läti keeles püsib küll heterosüllaabiline *n*, kuid tauto-

süllaabiline *n* on vokaalistunud: *anC* > *uoC*, *enC* > *ieC*, *inC* > *īC*, *unC* > *ūC* (Rudzīte 1993: 303–306). Kura substraadil kujunenud läti murdekeeles (vt nt Stende murraku *VnC*-järjendiga sõnade loendit, mille on koostanud Draviņš, Rūķe 1955: 78–87), sõnuti ka Liivimaa liivipärastes murrakutes püsib tautosüllaabiline *n* (Rudzīte 1964: 153). Tautosüllaabiline *n* tuleb esile läänemeresoome keelte vanades balti laenudes, nt e *angerjas*, lvS *aņger'*, *hang*, *-u*, lv *aņg* jpt. J. Endzelīns on oma uurimistöös korduvalt käsitlenud tautosüllaabilise *n*-iga sõnatüvede päriolu läti keeles (nt Endzelīns 1974: 54 jj). Kroonikaandmeile toetudes on Endzelīns oletanud, et tautosüllaabiliste ühendite vokaalistumine toimus läti keeles enne 13. saj (ibid.: 143). Kuid tänapäeva läti ühis- ja kirjakeeles on palju selliseid tautosüllabilise *n*-iga sõnatüvesid, mida kuidagi ei saa seletada kurapärasteks sõnadeks. *nC*-ühend on osalenud läti leksikonis deskriptiivse ja ekspressiivse sõnavara loomisel (Endzelīns 1974: 156; analoogilise nähtuse kohta eesti ja teistes läänemeresoome keeltes vt Vaba 2004). Sedalaadi juhte esindavad näiteks lt *duņdurs* 'parm, kiin' (LEV I: 241), kust see on laenatud nii salatsi- kui ka kuraliivi keelde: lvS *duņdir* 'vapsik, kimalane, parm / Hornisse, Hummel, Bremse', K *du`ndōr* 'parm / Bremse', *spīndzele* 'parm, putukas' (LEV II: 265 *spīndzēt*), kust kuralv *spī`nzōl* 'parm / Stechfliege'. Arvukalt *nC*-ühendiga tüvesid on läti keelde tulvanud laenudega. Ebatautosüllaabilise *nC*-ga sõnu on tulnud läti keelde läänemeresoome, saksa, vene vms laenudega. Kuid tautosüllaabiline *n* võib esineda hilistes leedu laenudes. Endzelīns on väljendanud sellistki mõtet, et läti tautosüllaabilise *n*-iga sõnad võivad pärineda mõnest muust väljasurnud balti idiolektist kui kura keel.

Olgu märgitud, et tautosüllaabiliste ühendite *m* on läti keeles säilinud, kuid vokaalistunud järjendeis *-mb-* / *-mp-* (Endzelīns 1974: 150). Asja keerustab aga see, et real juhtudel on järjendite *-nk-* / *-nc-*, *-ng-* / *-ndz-* *n* sekundaarne, olles sporaadilise häälikumuutuse *m* >

n tulemus, mis samuti on jäänud läti keeles püsima, sest toimus pärast *n*-i vokaalistumist (vt lähemalt Endzelīns 1974: 144 jj, eriti 147, 149, 509).

Võimalikud kurapärase tautosüllaabilise dentaalnasaaliga sõnad kuraliivi leksikonis on nt **ba`ndō** 'sülemlema / schwärmen', vrd lt murd *bandēt* 'otsima / suchen' ME I: 262, ld *bandýti* 'proovima, katsetama' LEV I: 106–107: *banda<sup>a</sup>*; **bland** 'teiste kulul elav isik / Schmarotzer', **bla`ndō** 'ringi hulkuma, luusima / sich herumschweifen', vrd *blanda* 'päevavaras, hulgas / Tagedieb, Herumtreiber', *blândîties* 'ringi uitama, hulkuma / umherschweifen, sich umhertreiben' ME I: 309, Būga 1961: 178, LEV I: 132: kura või ekspresiiivne tüvi; **bru`n`ts̄** 'väike vimb / kleinere Wemgalle', vrd lt murd *bruñcis* (mingi kala), ld *brunšis* 'särg / Plötze', mpr *brunse* (*Leuciscus rutilus*) Būga 1961: 179, Laumane 1973: 188; **bāndrōz** 'kaaslane, seltsiline / Genosse, Kamerad', selle kõrval ka ehtläti *bi`edōrz* 'seltsi liige; kaaslane, seltsiline / Vereinsmitglied; Gefährte, Kamerad' Būga 1961: 178, Suhonen 1973: 97; **da`n`ž** 'rattapöid / Radfelge', vrd lt *dañdzis* id., mpr *dongo* '? ratta vits / Refe ? = Reif' Būga 1961: 189–190, Endzelīns 1974: 505, ME I: 437, LEV I: *danga*; **du`n`ts̄** 'pussnuga / (Schnitz-, Dolch)messer', vrd lt *duñcis* id. ME I: 515, LEV I: 241; **gūņka** 'volt, krooge, kurrutus (riietes) / künstliche Falte in Kleidern', vrd lt *gūņgis<sup>2</sup>* 'looge, käänak / Krümmung', ld *gūnka*, *gūnga* 'kõverus, küür' ME I: 683; **i`nd`iB** 'kuri tõbi / eine böse Krankheit', vrd lt *iñdeve* id. Būga 1961: 180, ME I: 707–708; **krānta** 'püstloodne veest õõnestatud kallas / senkrechtes, vom Wasser ausgegrabenes Ufer', vrd lt *krañts*, *krañte* 'kallas / Ufer', žem *krānta*, *krantà*, ld *krañtas*, *kriañts* 'rand, kallas; rannik' Endzelīns 1974: 508, ME II: 259, EH I: 642, Laumane 2004b: 238; **kilāndōks** 'linnu pugu / Kropf der Vögel', vrd ld *skilāndis* id. Būga III: 848, LEW II: 806; **lāņka** 'madal jõeäärne niit; jõeniidul kasvav rohi / niedrige Flusswiese; eine Grasart, die in l. wächst', vrd lt *laņka* id. ME II: 420, Laumane 2004b: 242–243;

le`n`ts` 'aaspael, silmus, silmuspüünis / Schleife, Öse, Schlinge', vrd It *leñce, leñcis* id. ME I: 450, LEV I: 515: *lenkt*; *līnga(Z)* / *līnga* '(ratsanikku) kergelt kandev / (den Reiter) leicht tragend', vrd It *lingāns* 'pikakoivaline, pika sammuga inimene / ein langbeiniger Mensch, der grosse Schritte macht' ME II: 471, LEV I: 538 *linga*; *lūjka* 'mere-laht; (madal) jõeäärne heinamaa / Bucht, Busen; (niedrige) Wiese am Flusse', vrd It *luñka* id., mpr *lunkis* 'nurk / Winkel' ME II: 513–514; *mā`ndrōks`* 'pudrumänd / Quirl', vrd It *murd mæñturis* id. ME II: 602, Id *mentūris* id. Būga 1961: 181; *mu`ndrōZ* 'ärgas, terane / munter, wachsam', vrd It *muñdrs* id. ME II: 667, Id *muñdras* id. Būga 1961: 181, LEV I: 608; *palāndōks* 'tuvi', vrd Id *balañdis* id. Būga III: 178, 848, Endzelīns 1974: 510; *pa`ntšk`* 'must vesi, nõudepesuvesi / unreines Wasser, Spülicht', vrd It *murd pañčka* 'loik, lomp / Pfütze' ME III: 76; *rānta* 'sälk, kriips, jutt / Kerbe, Strich, Streifen', *a`trānta* 'pügal, pragu / Kerbe', vrd It *rañta, rañte* id. ME III: 477, Id *rāntas, rañtas* id. Endzelīns 1974: 102; *rīnda* 'rida / Reihe', It *riñda* id. ME III: 527, Id *rindā* id.; *ru`n`d`zlōz, ru`n`glis* 'jõuga, kiire liigutusega, vägisi / mit Macht, (Sjögren 1861: 192) mit schneller Bewegung, mit Gewalt', vrd Id *rungčiomis, rungčiom, rùngčiom* 'üksteise võidu'; *sasprānga* 'rangiroomad / Kummetriemen', vrd It *sasprañga* id. ME III: 742, Endzelīns 1974: 508; *sklānda* 'aiateivas / Zaunstange', vrd It *sklañda* id. ME III: 881–882, EH II: 504, Id *sklandā* id. Būga 1961: 183–184, Endzelīns 1974: 505, LEV II: 201, Bušmane 2004: 162–163; *skrānda, skra`ndōl* 'kalts, narts / Fetzen', vrd It *skrañda(s)* ME III: 886–887, Id *skrānda* 'vana kasukas' Būga 1961: 184, LEV II: 204; *skūndartō* 'kiasatusse viima / verführen', vrd It *murd skuñdēt* 'kaebama, kurtma, kaeb- lema, hädaldama; etteheiteid tegema; kadestama; tusatsema, vihane olema / klagen, sich beklagen; tadeln; missgönnen; schmollen, zür- nen' ME III: 904–905, Id *skundēti* id. Endzelīns 1974: 508, Būga 1961: 184, LEV II: 210; *spru`ngil* 'kaigas / Knüttel', vrd It *spruñgul(i)s* id. ME III: 1024–1025, Id *spruñgulas* id.; *tange* 'taevas / Himmel' (seda

taevanimetust on kuraliivist registreeritud 18. saj lõpul ja 19. saj algul (Winkler 1994: 40, 72), hiljem on see kurapärane sõna liivi keeleususest taandunud ja Sjögren-Wiedemann 1861 ning Kettunen 1938 seda ei esita, vrd ld *dangùs* 'taevas', mpr *dangus* 'taevas; suulagi / Himmel; Gaumen'⁴³; *va`ndõ* 'tuhnima, songima / herumwühlen', vrd lt *vañdīt* 'üंबर pöörama, segi loopima / wenden, umstören, durcheinanderwerfen' ME IV: 469–470, Būga 1961: 186–187; *vēn`t`ar* 'mõrd / Satznetz, Fischreuse aus Garn', vrd lt *veñteris* id. ME IV: 537–538, Būga 1961: 187, LEW II: 1223–1224, LEV II: 507; *vibàndõks / vibànta* 'puju / Beifuß (*Artemisia vulgaris*)', vrd lt *vībante, vībuõtne* id. ME IV: 633; *ãnda* 'tööree tiivapuu / Seitenholz des Arbeitsschlittens', vrd lt *murd æñdas, ehtlāti uodne* id. Būga 1961: 180, ME I: 570, IV: 413. Selles loendis väärivad erilist tähelepanu juhtumid, mida läti keelealalt teadaolevalt pole (enam?) registreeritud, nagu *palàndõks, ru`n`d`zlõz, ru`n`glis, kilàndõks, tange*.

Paljud kura kohanimed, sealjuures eriti oikonüümid sisaldavad tautosüllaabilise nasaaliga järelliidet *-(a)ng-*, (*Bútingè, Kretingà, Palangà* jpt). Seda kohanimetüüpi esindab liivi traditsioonis *Kul`iŋG* = kura *Kuldinga*, žem *Kuļdinga*, lt *Kuļdīga* (vt täpsemalt Būga 1961: 168, Zinkevičius 1984: 349, Zinkevičius 1987: 214). Tautosüllaabilise nasaaliga kurapärased kohanimed on veel kuraliivi *Dùon`diG*, vrd kura *Dondaga*, lt *Dundaga, KāndaB*, vrd kura, lt *Kandava*, ilmselt ka Kuramaa suurima, kura-liivi piirijõe *Väänta* nimi, vrd lt *Venta* (*Venta* ja selle ligi 30 lisajõe päritolu kohta vt Bušs 1989: 36, Bušs 1990: 53 jj, Bušs 2003b: 184–185, Bušs 2003a: 190–193; Bušs juhib mh tähelepanu sellele, et vaatlusalusel nimemaastikul domineerivad eranditult balti tüüpi jõenimed) jmt. See järelliide on iseloomulik ka preisi ja

⁴³ Balti *dangus* on verbi *deŋgti* 'katma' tüvest tuletatud substantiveerunud adjektiiv, mille läti keeles on välja tõrjunud *debess* 'taevas' ← *'pilv' (Endzelin 1944: 97); nii muinaseestlaste kui ka baltlaste ettekujutuses oli taevas kahejaoline: selge ja *pilvetaevas* (nende kirjeldust vt nt Hurt 1989: 94).

jatvingi kohanimedele, muudele balti aladele aga mitte, mis kõneleb kura keele lähedusest läänebalti keeltega (Zinkevičius 1984: 349).

Kurapärase tautosüllaabilise dentaalnasaaliga sõnalaenude loendisse võiks arvata umbkaudu poolsada tüve. Ülaloodud sõnaloend vajab siiski veel hoolikamat etümoloogilist ja keelegeograafilist analüüsi, mistõttu sellesse tuleb esialgu suhtuda ülima kriitikaga. Kõik esitatud juhtumid ei tarvitse tingimata olla ega ilmselt olegi otselaenud kura keelest – ehkki need pole välistatud –, vaid pigem kaudlaenud, laenuallikaks kas Kuramaa läti murdekeel või sõnuti koguni läti ühis- ning kirjakeel.

Väljaspool kurelaste ajaloolisi asualasid levivaid kurapärase tautosüllaabilise nasaaliga sõnatüvesid läti keeles on eritlenud Endzelīns (1974: 508 jj). *kurs*-tüveliste kohanimede levilale viidates on Endzelīns oletanud kurelaste hulgalist („in größerer Zahl“) sisserännet, kura siirdlate teket ja kura keeleuususe mõju Vidzemes. Endzelīns arvates saabusid kurelased Lääne-Vidzemesse enne lätlasti (Endzelīns 1951: 6; 1970: 7), kiirendades sel moel Liivima liivlaste lätistumist. Eelöeldu aitab paremini mõista, miks kurapärase tautosüllaabilise dentaalnasaaliga sõnatüvesid esineb ka Liivimaa läti keeles, kust neid levis salatsiliivisse, samuti eesti murdekeelde, nt lvS *brang* / *brāng*, K *bra'ngō* 'tore, suurepärane / prächtig, herrlich jt', vrd lt *brangs* id. ME I: 323–324, ld *brangūs* 'kallis, väärtuslik; kena, armas' (läti sõna võimaliku kura tausta kohta vt LEV I: 141); lvS *mānts* 'tursk / Dorsch' (Winkler, Pajusalu 2009: 125), vrd lt *mæñca*, ld *menkā* 'turb (*Squalius cephalus*)', *ménkē* 'atlandi tursk (*Gadus morhua*); luts (*Lota lota*)' Endzelīns 1974: 507; LEV I, 581–582; e murd *tunts* 'seatapunuga'; e murd *len'ts* 'õla-, kandepael jt', e murd *lonk*, *longas*, *lōngas* 'vesine (jõeäärne) heinamaa, soo' (Vaba 1997: 118–119, 123, 170).

2.2.2. Salatsiliivi *vang*a, e murd *vang*

Omamoodi etümoloogiline keerdküsimus on salatsiliivi *vang*a 'ojaäärne niit / Bachwiese', millega on kahtlemata seotud lõuna-eesti (Hel Plv) *vang* : *van*gu 'jõekäär, niit jõekäärus' ja Wiedemanni sõnaraamatu levikumärgendita *wan*ηηu-mā 'jõekäärust ümbritsetud maatükk või aas / von einer Flussbiegung eingeschlossenes Stück Land, Wiese' (Wied). Kohanimedes levib *vang*, -u / -a eesti keelealal laiemaltki: Võru murdealal (Põlva, Rāpina), Mulgi murde lõunaosas (Helme) ja Saardes ning neil aladel võib teda leida ka kohanimedest determinandina (Pall 1972: 94, Simm 1984: 157), aga ka Saaremaal Pūhas, Põidel *Vanga/koppel*, *Vanga/niit* (Kallasmaa 1996: 483, Kallamaa 2003: 94–95, 100). Kõnealust eesti-liivi maastikusõna on püütud siduda ürgse tehnilise terminiga *vang*, -u / -a 'käepide', pidades maastikku märkivat tähendust kujundlikuks arenguks (Pall 1972: 94; SSA III: 406 *vanko*). Eesti-liivi maastikusõna päritolu selgitamisel pole siiski võimalik eirata ilmse indoeuroopa taustaga balti keelte andmeid: lt (< kura) *vañga* 'kõrge rohuga niiske heinamaa, jõeäärne heinamaa või soo / eine niedrig gelegene, feuchte Wiese mit hohem Gras; Heuschlag od. Sumpf an einem Fluss' (mille ilmne etümoloogiline vaste on ehtlāti *uodzīte* 'väike oja, soine koht metsas / kleiner Bach, sumpfige Stelle im Walde'), mpr *wangus* 'jõeniit (kidur tammik, pooleldi raadatud metsa-ala / Dammerau (schlecht bestandener Eichwald, halb ausgerodete Waldfläche', vld *vangà* 'põld, nurm / Acker' (ME IV: 413, 471, EH II: 756, Endzelin 1944: 61, 62, LEW II, 1195 *vanga* 1, 1256–1257 *vingis*; vt ka LEV II, 483 *vangale*). *vanga* esi-neb sageli kura, muinaspreisi ja leedu jõe-, soo-, metsa- ja heinamaanimedes (Būga 1958: 421, Būga 1959: 94, Būga 1961: 170, 171, 420, 844, Vanagas 1981: *Vangà*, Zinkevičius 1984: 349, Bušs 2003b: 186).

2.2.3. Balti *š > kura s, balti *ž > kura z

Häälikuareng iseloomustab ka preisi ja jatvingi keelt ning ida-balti keelte põhjarühma keeli, s.o semgali, seeli ja latgali keelt. Nt žemaidi murde loodeosas ilmneb kura substraadi mõju sibilantide s/š resp. z/ž rööpesinemuses või segiminekus. Vaid leedu keel on säilitanud algupäraseid balti sibilandid *š ja *ž (Endzelīns 1951: 6–7, Endzelīns 1974: 536, Zinkevičius 1984: 348, Zinkevičius 1987: 214, 215). Kirjeldatu taustal on arusaadav, miks kurapäraseid juhte on raske märgata ja esile tuua. Posti (1942: 140–141) ja Suhonen (1973: 30–31) märgivad, et liivi keele noortes läti laenudes antakse sõnaalguline š- ja ž- üldiselt edasi š- resp. ž-ga, kuid substituutsioonis esineb palju kõikumist. Sama tendents on iseloomulik ka läti murdekeelele (vt Endzelīns 1951: 159, 160). On võimalik, et kirjeldatud hälbiv esi-nemus lähtub kura substraadil kujunenud läti murdekeelest.

Näiteid: *slo'bbōrtō* 'lusikaga sööma, helpima / löffeln', vrd lt murd (Dundaga) *šlò'ber't* id. LW: 374b; *snātšō* 'kohama, kohi-sema, mühama / rauschen', vrd lt *šņàkt: šņāc* 'sisisema, susisema, kihisema, kohisema / schnarchen, schnarren, zischen, brausen (von Wind und Wogen)' ME IV: 93; *s'o'r'kōZ* 'rott / Ratte', vrd lt *žūrka*, murd *šurks²* id. ME IV: 106, 834, ld *žiürké* id.; *zno'udžō* 'kägistama / würgen', vrd lt *zņaugt, žņaugt : žņaudz* id. ME IV: 749, 824–825; *zuinō* / *zu'inō* 'nühkima, kiskuma / reiben, ziehen, reißen (von stumpfen Messern)', vrd lt *žùinīt²* 'nüsima, nūri noaga lõikama / mit einem stumpfen Messer schneiden' ME IV: 829; *zu'oG* 'tara, aed, kalatōke / Zaun (auch in das Wasser gebaut, um die Fische in die Reuse zu leiten)', vrd lt *žuōgs²* 'risuaed / ein aus Strauch geflochtener Zaun' ME IV: 839; *zāl* 'kaastunne, mure / Bedauern, Mitleid, Leid', vrd lt *žāļ* 'kahju (adv) / leid' ME IV: 805.

2.2.4. Balti *tj ja *dj substituudid

Balti (tüvelõpu) *tj > kura, preisi ja osaliselt žemaidi t', kuid lt š ja ld č; balti (tüvelõpu) *dj > kura, preisi ja osaliselt žemaidi d', kuid lt ž ja ld dž (Endzelīns 1951: 7, 177, Kabelka 1982: 72, Zinkevičius 1984: 348, Zinkevičius 1987: 214). Z. Zinkevičiause järgi (1987: 215) avaldub kura substraat žemaidi murdes k'/č ja g'/dž rööpsuses või segiminekus. Läti ķ on liivi keele läti laenudes korvatud kas k või t'k-ga (Suhonen 1973: 32, 60), mistõttu t ootuspärase k asemel võib kajastada kurapärast häälikuarengut laenus ku'š't, pl kuš'tiD 'kubu, kimp, tuust, pulst / Bund, Büschel, Zotte', vrd lt kuškis 'salk, tutt, tuust, peotäis; (õle)tuust / Büschel, Handvoll; Wisch, Strohvisch' ME II: 329–330, ld kùškis : kuščio 'kimp, pundar, salk, tutt'.

3. Kurapärased liited

3.1. Kurapärased eesliited az / āz ja ? pra-

Kura eesliide āz (vt Endzelīns 1951: 635–636, Bušmane 1989: 232–234) tuleb esile laenus āzgalD / āzgalD 'latter, nuumkarja aedik / Abteilung, Verschlag für Mastvieh', vrd lt aizgalds, murd (Dundaga) azga'lts, (Pope) azgalds id. ME I: 26, LW: 268b.

Muinaspreisi eesliide pra- : pro- 'läbi / durch', millele vastab ld prō- : pra- (Endzelīns 1982: 124, 610–611) tuleb esile laenulises adverbis prammīšk, premišk, prem'mišk (pra- > præ- järgsilbi i mõjul) 'astmeliselt ülestikku, üksteise peale / stufenweise übereinander', prem'miš: istū'b jālgad p. 'ristisjalu / mit gekreuzten, übergeschlagenen Beinen', vrd lt murd (Dundaga) pramiški, pramiš², pramiš 'vaheliti / wechselseitig' ME III: 376, ld pramaišiuī 'segamini, läbiseigi'. Joh. Andreas Sjögren (1861: 191) on selle juhtumi kohta kirjutanud järgmist: „premišk (premiš): in der Redensart p. pānda 'doppelt zusammenlegen, über einander schlagen (von Zeugen)'. Die Abkunft dieses Wortes

lässt sich weder aus dem Livischen selbst, noch aus den verwandten Sprachen, noch aus dem Lettischen deutlich nachweisen.“

3.2. Deminutiivsust väljendav kura järelliide *-al-* / *-âl-*

Kõnealune liide esineb kurelaste ajalooliste asualade kohanimistuses, nagu *Kretingālē, Žemālē, Upālē* jpt (Kabelka 1982: 72, Zinkevičius 1987: 214, 215). Kõnealune deminutiivliide on žemaidi murdekeeles ka tänapäeval üsna produktiivne, leedu ühiskeeles vastab sellele alati *-el-* / *-ël-* (Zinkevičius 1984: 349; *al*-liite kohta läti keeles vt Krautmane 1936: 121, Endzelīns 1951: 344–345, Bušmane 1989: 104–105, Markus-Narvila 2011). *-al-* / *-âl-* on liivi keeles täheldatav mitmes substantiivilaenus: liivi järgsilpides vokaal *a* valdavalt püsib, sh ootuspäratult ka pika esisilbi järel (vt LW: XXV, Posti 1942: 42–44, 68, Suhonen 1973: 30, 40). Olgu rõhutatud, et *al*-liide ei esine liivi keele läti (ühis- ja kirjakeelest saadud) hilislaenusdes. Liivi keelest, sealjuures üksnes kuraliivist on registreeritud järgmised *al*-liitelised nimisõnad: *bōmbal* '(õie)pung / Knospe' ja *būmbal* 'muhk, turse, paistetud; mardikas / Knolle, eine weiche Hervorragung, Anschwellung; Käfer', vrd lt *bumbul(i)s* 'mugul, juurmugul / Knolle, Wurzelknolle jne' ME I:349–350; *būndal* '(puust õõnestatud) võinapp / Buttergefäß (gemacht aus einem runden Stück Holz)', vrd lt *buñdul(i)s*, murd (Dundaga) *bundals* id. Endzelīns 1974: 508, ME I: 350351, LW: 33b; *mutâl* 'hunnik (mesilassülemi kohta) / Klumpen', vrd lt *mutulis* 'keeris, pööris; tuiskav, keerlev mass; tunglev, rüselev rahvahulk / Sprudel, Wirbel; zur Bezeichnung stöbernder, wirbelnder Massen; Gewimmel', murd (Pope) *mutals* ME II: 676, LW: 237a; *vabâl* 'maipõrnikas / Marienkäfer', vrd lt *vabule, vabale*, murd *vabala, vabale, vabals*, (Dundaga) *và`bal* 'mardikas, sitikas, põrnikas, sitasitikas / Käfer, Mistkäfer jt' ME IV: 428; LW: 463ab, ld *vābalas* id.

3.3. Kura järelliide *-nik-* > ? *lv -nikā*

Julius Mägiste (1968: 12) on oletanud, et liivi produktiivne liide *-nikā* on e *-nik* ja lt *-niek-* kontaminatsioon; seda Mägiste arvamust näikse toetavat ka Arvo Laanest (1975: 147). Olgu lisatud, et läti murdekeeles (Dundaga, Pope) esineb kõnealune liide kujul *-nik-* (Krautmane 1936: 121; Suhonen 1973: 37). Marta Rudzīte (1994: 305–306) aga kaldub arvama, et *lv -nikā* on pigem kuramõjuline (kura liite kohta vt täpsemalt Endzelīns 1951: 363): *a'lgnikā* 'päeviline / Tagelöhner', vrd lt *aldziniēks* 'palgaline / Lohndiener' ME I: 66, ld *alginiņkas* id. jpt.

4. Muud kurapärast sõnavara

Võimalikke läti murdekeele kura sõnu käsitlevatest uuematest uurimustest võib nimetada läti keele Läti–Leedu piiriäärse Rucava murraku leksikat analüüsivat Liene Markus-Narvila (2011) tööd. Markus-Narvila on Rucava murrakust esile toonud ja analüüsinud 17 kura sõna, mis kuuluvad peamiselt mitmesuguseid tegevusi, majapidamisesemeid ja pinnavorme tähistavatesse mõisterühmadesse. Need sõnad levivad ka teistes Kuramaa läti murrakutes (Bārta, Dunika, Grobiņa, Kalēti, Nīgrande, Pērkone, Saldus). Suurem osa neist on registreeritud ka kuraliivi keelest.

Enne Teist maailmasõda ilmunud Läti entsüklopeedias (vt Rudzītis 1935 = LKV XII: 23313–23325 *lībju valoda*) on toodud rohkem kui paarikümnesõnaline loend võimalikest kura sõnadest liivi leksikonis. Loendi on koostanud läti filoloog, kuid ka liivi keelest ja kultuurist huvitatud Laimonis Rudzītis (selle kohta vt Blumberga 2011: 38). Mainitud Läti teatmeteoses peetakse kura päritolu sõnadeks selliseid kuraliivi sõnu nagu *gimānt*: *mittō g.* 'mitte sugugi, üldse mitte', *gi`n` t* 'kadestama, vihkama', *grumā* 'riid, (viha)vaen',

kläsà 'tuulevine', *knaš* 'kena, ilus', *plakà* 'lutikas' (vrd ld *blākè*, lt *blakts* id., vt ka Endzelīns 1974: 511), *ta`rmō* 'soovima' jmt.

Peamiselt levikuandmete toetudes on kura päritolu võimalik järgmiste kuraliivi sõnade puhul⁴⁴: *àibalD* 'sülg, väikelaste ila / Geifer, Schleim der kleinen Kinder', *àibalt* 'ilatsema / geifern', *àibal(ōz)* 'nõrk, jõuetu, nõrk olend / schwach, Schwächling', vrd ld *aibrūmas* '(suu) vesitsemine / Wässern': *aibrumas burnōj* 'suu vesitsemine / Wässern im Munde' Būga III: 324, LEW I: 2; *dūon`ōz* 'udusulg, ehmes / Daune', *dūon* 'ehmed; kõrkjad, hundinuiad / Daunen; Binsen, Rohrkolben (*Thypha* L.)', vrd lt *duōnis* 'pilliroog / Schilf' Endzelīns 1974: 511; *greil* 'kõver, pahupidine / schief, verkehrt', vrd lt *greilis* 'ebaaus inimene / ein schiefer, krummer Mensch' Endzelīns 1974: 511; *kōla* / *kāla* 'saar, meremadal, leetseljak; metsasalu / Insel, trockene Stelle (Sandbank) im Wasser; Waldinsel', vrd lt *kalva* 'küngas, kink, kõrgendik; väike saar / Anhöhe, Hügel; kleine Insel', ld *kalvā* 'küngas, kink, metsalagendik; meremadalik', mpr **kalv-* ME II: 146, EH I: 580, LEW I: 209–210: *kálnas*, Laumane 2004b: 237–238; *kri`ssōl* 'rohukõrreke / Hälmenchen', *krišlōd* 'heinapuru / Heustreu', vrd lt murd (Dundaga) *krissals* id. LW: 154b, ld *krišlas* 'raas, kübe, puru, õlekõrs'; *ma`ddōrtō*, *mādōtō* 'millegi kallal pusima / an etwas herumarbeiten', vrd lt *maderêt* 'askeldama, midagi, mis üle jõu käib, teha üritama / sich zu schaffen machen, fürwitzig tun, etwas unternehmen, was nich den Kräften entspricht' ME II: 547, ld *maderiotis* 'venima, takistus tegema; *rēt`š`* 'juurtest punutud kalakorv / aus Wurzeln geflochtener Fischkorb', vrd lt murd *kriekis* id. (Dundaga) ME II: 283–284, *kriets* LW: 334b, Nieminen 1959: 207–208; *sta`lg* 'valiv (loomade kohta) / wählerisch (von Tieren)', vrd lt murd (Dundaga) *stalgs* 'hellitatud (söögiga), maias / verwöhnt (im Essen), ver-nascht' ME III: 1042, ld *stalguš* 'maias; ablas; kangekaelne, jonnakas;

⁴⁴ Siinkohal esitatakse vaid sellist sõnavara, mida eespool pole mainitud. Ruumi kokkuhoiu huvides on toodud vaid olulisim balti võrdlusainestik.

paindumatu; tugev'; S *tsir/lijki*, K *tsīr/li`nD*, *tšīr/li`ŋki* 'lõoke / Lerche', vrd lt *cīrulis*, *cīrvul(i)s*, *cīrvels* id. ME I: 391–392, ld murd *cīrulis*, *cyrulys* jt id. (J. Endzelīnsi järgi on läti keeles laialt levinud lõokesenimetus *cīrulis* kura sõna, vt ME I: 391–392, Zinkevičius 1987: 215); *tšamm* 'heina-, põhupepred / Heu- und Strohnachbleibsel', vrd lt *čāmmas* pl 'kõlud, igasugune praht / Nachbleibsel von gereinigtem Korn, (Dundaga) Abfälle überhaupt' ME I: 403, ld *čāmos* pl. 'õlekõrred, prügi, praht'; *vīlkatōks* 'libahunt / Werwolf', vrd lt *vilka-tis*, *vilkate* id. ME IV: 557, 558, ld *vilkātakis*, *vilkatakys* id.; *vāgāl* 'luts / Quappe', vrd lt *vėdzele* (-dz- < -g-) 'luts; emakala / Quappe (*Lota lota*), Aalmutter (*Zoarcēs viviparus*)', ld *vėgėlė* 'luts' ME IV: 550, Laumane 1973: 129–130, 242–244.

Sõnaloend vajab veel täpsemat etümoloogilist ja keelegeograafilist analüüsi, mistõttu sellesse tuleb suhtuda teatava kriitikaga.

Lõpetuseks: liivi keeles esineva kura adstraadi ja võimaliku substraadi esiletoomine aitab selgitada ja täpsustada niihästi balti kui ka läänemeresoome, eeskätt liivi etnogeneesi küsimusi.

Kirjandus

- Blumberga, Renāte 2011. Liivi kultuuri ja keele uurimine Eestis, Lätis ja Soomes. – Liivlased. Ajalugu, keel ja kultuur. Koost ja toim Renāte Blumberga, Tapio Mäkeläinen ja Karl Pajusalu. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 13–51.
- Būga, K[azimieras] 1958. Rinktiniai raštai I. Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla.
- Būga, K[azimieras] 1959. Rinktiniai raštai II. Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla.
- Būga, K[azimieras] 1961. Rinktiniai raštai III. Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla.
- Bušmane, Birgita 1989. Nīcas izlōksne. Rīga: Zinātne.

- Bušmane, Birgita 2004. Lejaskurzemes leksika tautasdziesmās un mūsdienų izloksnēs. – Mana novada valoda: Lejaskurzeme. Liepāja: Liepājas Pedagoģijas akadēmija, 128–179.
- Bušs, Ojārs 1989. Kuršu valodas izpētes uzdevumi un perspektīvi. – Baltistica III/1. Priedas, 34–39.
- Bušs, Ojārs 1990. Буш, Ояр. Некоторые проблемы изучения куршской гидронимии (в свете балто-славянских языковых отношений). – Acta Baltico-Slavica XIX, 49–62.
- Bušs, Ojārs 2003a. Hidronīma *Venta* toponīmiskais fons Somijā. – Personvārdi, vietvārdi un citi vārdi: izpētes pakāpieni. Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 190–193.
- Bušs, Ojārs 2003b. Latvijas potamonīmi ar tautosillabiskajiem savienojumiem. Somugrismu problēma. – Personvārdi, vietvārdi un citi vārdi: izpētes pakāpieni. Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 182–189.
- Draviņš, Kārlis, Rūķe, Velta 1955. Laute und Nominalformen der Mundart von Stenden 1. Einleitung, Akzent und Intonation, Lautlehre. Lund: Slaviska Institutionen vid Lunds Universitet. (Slaviska och baltiska studier 2.)
- EH = Endzelīns, J., Hauzenberga, E. Papildinājumi un labojumi K. Mūlenbacha Latviešu valodas vārdnīcai I–II. Rīgā: Grāmatu apgāds 1934–1946.
- Endzelīns, Jānis 1940 [rets.] V. Kiparsky. Die Kurenfrage, Helsinki 1939. – Filologu biedrības raksti XX. Rīgā: Latviešu Filologu biedrības izdevums, 248–258.
- Endzelin, Jan 1944. Altpreussische Grammatik. Rīga: Latvju Grāmata.
- Endzelīns Jānis 1951. Latviešu valodas gramatika. Rīga: Latvijas valsts izdevniecība.
- Endzelīns Jānis 1970. Par latviešu un lībiešu savstarpējo ietekmi. – Baltistica VI/1, 7–10.
- Endzelīns, Jānis 1974. Darbu izlase II. Rīga: Zinātne.
- Endzelīns, Jānis 1982. Darbu izlase IV:2. Rīga: Zinātne.
- Hurt, Jakob 1989. Mīda rahvamālestustest pidada. Artiklite kogumik. Koost Ü. Tedre. Tallinn: Eesti Raamat.
- Kabelka, Jonas 1982. Baltų filologijos įvadas. Vilnius: Mokslas.
- Kallasmaa, Marja 1996. Saaremaa kohanimed I. Tallinn: Eesti Keele Instituut.

- Kallamaa, Marja 2003. Läänemurde loodus- ja viljelusnimed. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.
- Kettunen, Lauri 1938. Livisches Wörterbuch mit grammatischer Einleitung. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- Krautmane, L. 1936. Popes pagasta izloksne. – Filologu biedrības raksti XVI. Rīgā: Latviešu Filologu biedrības izdevums, 108–129.
- Laanest, Arvo 1975. Sissejuhatus läänemeresoome keeltesse. Tallinn: Eesti NSV TA Keele ja Kirjanduse Instituut.
- Laumane, Benita 1973. Zivju nosaukumi latviešu valodā. Rīga: Zinātne.
- Laumane, Benita 2004a. Lejaskurzemes izlokšņu īpatnības J. Langija vārdnīcā (1685). – Mana novada valoda Lejaskurzeme. Liepāja: Liepājas Pedagoģijas akadēmija, 5–20.
- Laumane, Benita 2004b. Reljefa apzīmējumi Lejaskurzēmē. – Mana novada valoda: Lejaskurzeme. Liepāja: Liepājas Pedagoģijas akadēmija, 229–261.
- LEV I-II = Karulis, Konstantīns. Latviešu etimoloģijas vārdnīca I-II. Rīga: Avots 1992.
- LEW I-II = Fraenkel, Ernst. Litauisches etymologisches Wörterbuch II. Heidelberg: Carl Winter Universitätsverlag, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1962–1965.
- Lietuvių kalbos žodyno (t. I–XX, 1941–2002) elektroninio varianto I leidimas 2005. www.lkz.lt (01.071012)
- LKV X = Latviešu konversācijas vārdnīca. Rīgā: A. Gulbja apgādībā 1933–1934, 19077–1908: *kuršu valoda*
- LW = Kettunen, Lauri 1938.
- Markus-Narvila, Liene 2011. Rucavas izloksnes vārdnīca: leksikogrāfiskais un leksiskais aspekts. Promocijas darbs filoloģijas doktora grāda iegūšanai valodniecības nozares latviešu diahroniskās valodniecības apakšnozarē. http://www.liepu.lv/uploads/files/Liene%20Markus-Narvila_Promocijas%20darbs.pdf. (01.07.2012)
- ME = K. Milenbaha Latviešu valodas vārdnīca I–IV. Rediģējis, papildinājis, turpinājis J. Endzelīns. Rīgā 1923–1932.
- Mägiste, Julius 1968. Suffixentlehnungen in den finnisch-ugrischen Sprachen, insbesondere aus dem Russischen. – Journal de la Société Finno-Ougrienne. Helsinki 69:2.

- Nieminen, Eino 1957. Itämerensuomalaisten kielten vanhimmista balttilaisperäisistä lainasanoista kuvastuvia balttilaisen lähdekielen ominaisuuksista. – Suomalainen Tiedeakatemia. Esitelmät ja pöytäkirjat 1956. Helsinki, 190–209.
- Nieminen, Eino 1959. Beiträge zu den baltisch-ostseefinnischen Berührungen. – Rakstu krājums. Veltījums akadēmiķim profesoram Dr. Jānim Endzelīnam viņa 85 dzīves und 65 darba gadu atcerei. Rīga: Latvijas PSR ZA izdevniecība, 201–210.
- Pall, Valdek 1972. Toponūmide leviku vaatlusi. – Keel ja Kirjandus 1972/2, 85–94.
- Posti, Lauri 1942. Grundzüge der livischen Lautgeschichte. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura. (SUST LXXXV.)
- Rudzīte, Marta 1964. Latviešu dialektoloģija. Rīgā: Latvijas valsts izdevniecība.
- Rudzīte, Marta 1993. Latviešu valodas vēsturiskā fonētika. Rīga: Zvaigzne.
- Rudzīte, Marta 1994. Latviešu un lībiešu valodas savstarpējā ietekme. – Lībieši. Rakstu krājums. Rīga: Zinātne, 288–319.
- [Rudzītis, Laimonis] 1935. Lībju valoda. – Latviešu konversācijas vārdnīca XII. Rīgā: A. Gulbja apgādībā, 23313–23325.
- Simm, Jaak 1984. Mõnda kohanimedest. – Rāpina radadel. Artikleid. Tallinn: Eesti NSV Teaduste Akadeemia, 155–158.
- Sjögren, Joh. Andreas 1861. Gesammelte Schriften. Bd. II. Theil I. Joh. Andreas Sjögren's Livische Grammatik nebst Sprachproben. St. Petersburg.
- Suhonen, Seppo 1973. Die jungen lettischen Lehnwörter im Livischen. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura. (SUST 154.)
- Zinkevičius, Zigmas 1984. Lietuvių kalbos kilmė. Vilnius: Mokslas.
- Zinkevičius, Zigmas 1987. Kitų baltų genčių įsiliejimas į lietuvių tautybę. Substrato reikšmė lietuvių tarmių formavimuisi. – Lietuvių etnogenezė. Vilnius: Mokslas, 212–231.
- Tanning, Salme 1961. Mulgi murdetekstid. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus. (Eesti murdered I.)
- Vaba, Lembit 1997. Uurimusi läti-eesti keelesuhetest. Tallinn-Tampere: Eesti Keele Instituut, Tampereen Yliopiston suomen kielen ja yleisen kielitieteen laitos.

- Vaba, Lembit 2004. Miks *punk* ja *tink*? – Lähivertailuja 14. Suomalais-virolainen kontrastiivinen seminaari Oulussa 3.–4. toukokuuta 2003. Suomen ja saamen kielen ja logopedia laitoksen julkaisu 23, Oulu, 47–57. herkules.oulu.fi/isbn9514278135/isbn9514278135.pdf.
- Vanagas, Aleksandras 1981. Lietuvių hidronimų etimologinis žodynas. Vilnius: Mokslas.
- Wied. = Wiedemann, Ferdinand Johann. Estnisch-deutsches Wörterbuch. Vierter unveränderter Druck nach der von J. Hurt redigierten Auflage. Tallinn: Valgus 1973.
- Winkler, Eberhard 1994. Salis-Livische Sprachmaterialien. München. (Veröffentlichungen des Finnisch-Ugrischen Seminars an der Universität München. Serie C: Band 21.)
- Winkler, Eberhard; Pajusalu, Karl 2009. Salis-livisches Wörterbuch. Herausgegeben von Eberhard Winkler und Karl Pajusalu. Tallinn: Teaduste Akadeenia Kirjastus. (Linguistica Uralica. Supplementary Series / Volume 3.)

Kasutatud keelelühendid

e = eesti keel; ld = leedu keel; lt = läti keel; lvK = kuraliivi keel; lvS = salatsiivi keel; mpr = muinaspreisi keel; Sa = Saaremaa murdekeel; žem = leedu keele žemaidi murre; vld = vanaleedu keel.

Curonian linguistic elements in Livonian

Researchers of Finnic languages have stressed the special position of Livonian among closely related languages due to the large number of Latvian loan elements. The Latvian influence is noteworthy and present in all levels of the language. The Baltic influence on Livonian is, however, linguistically and chronologically more diverse. Livonians, especially Curonian Livonians have been in contact with Curonians – their close neighbours – for a long period of time. As a result, Livonian has preserved a number of linguistic elements from Old Curonian – a language that belonged to the Baltic language group. The nature of Curonian and its position among other Baltic languages has been – and still is – a matter of dispute. In the article, the possible Curonian elements in various levels of Livonian are presented and analysed.

Keywords: *substratum, adstratum, language contacts, Finnic languages, Livonian language, Baltic languages, Curonian language*